

ПРОЦЕСУАЛЬНО-ПРАВОВА ПРИРОДА СПРАВ ПРО УСИНОВЛЕННЯ

Розгляд справ про усиновлення — відносно нова категорія справ для окремого провадження цивільного процесу України (існує з 1996 року відповідно до Закону України «Про внесення змін та доповнень до КпШС» [1]). За часів радянського періоду та у перші роки незалежності усиновлення провадилось в адміністративному порядку. Але віднесення справ про усиновлення до справ окремого провадження не є новелою для цивільного процесуального права. Так, відповідно до Судових Статутів 1864 року, що були основним джерелом процесуального права довгі роки, справи про усиновлення розглядалися за правилами охоронного провадження. Традиційно окреме провадження розглядалось з позиції протиставлення з позовним провадженням, виокремлювалися ознаки, що відрізняли справи окремого провадження від справ позовного [2, 403; 3, 12; 4, 9]. Завданням даної наукової статті є: дослідження процесуально-правової природи справ про усиновлення та виявлення суттєвих процесуальних ознак справ зазначеної категорії.

Цивільне процесуальне законодавство до юрисдикції суду відносить досить широке коло цивільних справ (ст. 15 ЦПК України). Матеріально-правові особливості справ, що розглядаються судом, здійснюють відповідний вплив на сам порядок цивільного провадження. Як цілком вірно зазначає Д. М. Чечот, «якщо законодавство віднесе до юрисдикції суду відповідні категорії справ, що за своєю матеріально-правовою природою принципово відрізняються від справ, що «традиційно» розглядаються в порядку цивільного провадження, то виникає необхідність розподілу провадження на окремі види, оскільки суттєві матеріально-правові особливості справ потребують вжиття специфічних засобів та заходів захисту права або охоронюваного законом інтересу» [5, 4 5]. Вид цивільного провадження — це складова частина єдиного цивільного провадження, що являє собою порядок розгляду встановленого в законі відповідного кола справ, в основі якого є загальні правила цивільного процесу, а також обумовлені матеріально-правовою природою цих справ специфічні правила їх розгляду [6, 142]. Справам, що розглядаються в порядку окремого провадження, притаманні досить суттєві особливості порядку їх розгляду в суді, тому правильний розподіл цивільних справ за видами має велике значення для захисту та охорони цивільних прав та інтересів.

Як відомо, раніше діюче цивільне процесуальне законодавство (ЦПК України 1963 р.) не надавало визначення окремого провадженню. Тому необхідно звернути увагу на ту обставину, що в діючому Цивільному процесуальному кодексі, прийнятому Верховною Радою України 18 березня 2004 року, вперше було надане легальне визначення окремого провадження [7, 492]. Так, відповідно до ст. 234 ЦПК України окреме провадження — це вид непозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про

підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи, або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав, або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

Стосовно справ усиновлення, відповідно до визначення предмета справ окремого провадження, необхідно дійти такого висновку. Так, згідно зі ст. 207 СК України усиновлення є прийняттям усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, здійсненим на підставі рішення суду, крім випадків, передбачених ст. 282 цього Кодексу. В теорії сімейного права усиновлення традиційно розглядають як юридичний факт, в силу якого між усиновленим (та його нащадками) і усиновителем (та його родичами) виникають такі самі права і обов'язки, як між родичами за походженням. У справах такої категорії перед судом постає завдання — перевірити наявність всіх позитивних та відсутність негативних умов для підтвердження усиновлення. Щоб усиновлення досягло своєї мети (вищих інтересів дитини) та було дійсним, необхідно, щоб воно відповідало умовам, передбаченим законом. Умови усиновлення — це закріплені в законі вимоги, які пред'являються до строго визначеного кола осіб з приводу усиновлення (суб'єктів усиновлення), дотримання яких є обов'язковим при здійсненні усиновлення.

Умови усиновлення можливо поділити на такі групи:

1. Умови, що ставляться до особи, яка усиновляється: а) вік особи, що усиновляється. Максимальний вік особи, що усиновляється, — дитина до 18 років. Виняток з цього правила становить усиновлення повнолітньої особи. Мінімальний вік особи, що усиновляється, за загальним правилом не встановлений. Виняток з цього правила — усиновлення дитини, яку не забрали з пологового будинку або яка була знайдена (не молодше двомісячного віку); б) поінформованість усиновлювача про стан здоров'я дитини; в) неможливість роз'єднання братів та сестер при їх усиновленні. Виняток можливий, коли на це є об'єктивна необхідність та згода органів опіки та піклування.

2. Умови, що ставляться до особи усиновлювача. Такі умови доцільно розділити на позитивні, тобто ті, що повинні існувати при усиновленні, та негативні, які повинні бути відсутніми на момент усиновлення. Позитивні: а) дієздатність особи та досягнення нею 21 року. Виняток, якщо усиновлювач є родичем дитини; б) дотримання вікової різниці між усиновлювачем та особою, яка усиновляється. Мінімальна різниця — не менш ніж п'ятнадцять років. У разі усиновлення повнолітньої особи — не менш ніж вісімнадцять років. Максимальна — не більше ніж сорок п'ять років; в) наявність подружніх відносин. Виняток становлять особи, які не перебувають у шлюбі між собою, але проживають однією сім'єю і можуть, за рішенням суду, бути визнані усиновлювачами. Негативні: а) обмеження дієздатності чи недієздатності усиновлювача; б) позбавлення та непоновлення батьківських прав усиновлювача; в) скасування усиновлення або визнання його недійсними з вини усиновлювача; г) відсутність постійного місця проживання та постійного доходу; д) наявність хвороби, що, згідно із законодавством, не дозволяє уси-

новлення; е) одностатність усиновлювачів; є) суперечливість інтересів усиновлювача інтересам дитини.

3. Умови, що ставляться до надання згоди на усиновлення. Залежно від того, чи зобов'язаний суд отримати відповідну згоду або має право здійснити усиновлення без такої згоди, можливе виділення обов'язкових випадків надання згоди та факультативних. Обов'язкові: а) згода усиновлювача; б) згода батьків дитини на усиновлення. Виняток, якщо вони недієздатні, невідомі, визнані безвісно відсутніми, позбавлені батьківських прав щодо дитини, яка усиновлюється, та неутримання, непроживання разом з дитиною без поважних причин протягом не менше шести місяців; в) згода на усиновлення особи, що усиновлюється. Виняток становлять випадки, коли дитина за віком або за станом здоров'я не усвідомлює факт усиновлення. У такому разі її згода не потрібна. Факультативні згоди: а) згода опікуна, піклувальника на усиновлення дитини; б) згода закладу здоров'я або навчального закладу на усиновлення дитини.

Тобто предметом судової діяльності в справах усиновлення є необхідність підтвердження наявності, за умов дотримання всіх умов усиновлення, або відсутності усиновлення.

Слід також звернути увагу на той факт, що якщо метою позовного та окремого провадження є захист, як правило, суб'єктивних прав, а окреме провадження направлене на охорону законних інтересів заявників [8, 198]. Як слушно зазначає С. Я. Фурса, «...поняття суб'єктивного права і охоронюваного законом інтересу нетотожні. Поняття “право” має строго визначений зміст. Поняття “інтерес” особи має досить широке, філософське, політичне та інші напрямки тлумачення» [9, 23]. Він дає таке визначення: «Охоронюваний законом інтерес — це самостійний предмет захисту у справах окремого провадження, який є складовою частиною права та має місце у окремому провадженні через відсутність у справі сторін з протилежними юридичними інтересами» [9, 24]. Треба зазначити, що цивільне процесуальне законодавство не містить визначення законного інтересу, що призводить до складностей при визначенні предмета судочинства у справах окремого провадження. Д. М. Чечот виказав аргументовану думку стосовно загальної мети існування охоронюваного інтересу. Так, з його позиції суб'єктивне право є головним, хоча й не є єдиним правовим засобом задоволення інтересів. Юридичний інтерес виникає на базі соціального інтересу та конкретизується в нормах законодавства, яке визначає ті суб'єктивні права та обов'язки, що може мати зацікавлена особа [10, 33, 36–37]. Тобто юридичний інтерес є передумовою виникнення суб'єктивного права та має більш широке тлумачення. Юридичний інтерес може бути реалізований шляхом здійснення суб'єктивного права (наприклад, особа має інтерес на навчання у Вищому навчальному закладі та реалізує його за допомогою суб'єктивного права на вищу освіту) та шляхом інших правових засобів для свого здійснення. Так, інтерес особи, яка бажає усиновити дитину, має соціальний характер та, до ухвалення судового рішення, не породжує ніяких правових зв'язків із дитиною, що усиновлюється. Інтерес усиновлення може бути реалі-

зований тільки шляхом звернення до суду, згідно з ст. 207 СК. Тому що інтерес здійснення усиновлення залежить не тільки від власних дій заявника (попереднє звернення до служби у справах дітей, звернення до суду), а також від дій осіб, з яким заявник не пов'язаний правовідносинами (особа, яка усиновлюється), та відповідно не має права вимагати здійснення якихось дій. Звертаючись до суду, заявник у справах усиновлення звертається за створенням умов, необхідних для виникнення відносин усиновлення, що виникають, згідно з ст. 225 СК, у день набрання чинності судовим рішенням. Тому, звертаючись із вимогою про встановлення усиновлення, заявник, дотримуючись порядку, встановленого законом, звертається до суду за створенням умов для здійснення юридичного інтересу усиновити дитину (повнолітню особу).

Основною ознакою окремого провадження є відсутність спору про право. Згідно з ч. 6 ст. 235 ЦПК, якщо під час розгляду справи у порядку окремого провадження виникає спір про право, який вирішується в порядку позовного провадження, суд залишає заяву без розгляду. В літературі не має єдиної точки зору стосовно можливості виникнення спору у справах окремого провадження. З точки зору А. А. Мельникова, в порядку окремого провадження розглядаються безспірні цивільні справи, тобто справи, в яких відсутній спір про право між сторонами, які мають протилежні інтереси [4, 6]. Деякі вчені дотримуються думки, що справам окремого провадження може бути притаманний спір про факт. З етімологічної точки зору, спорити з будь-ким, про будь-що, проти будь-кого — не погоджуватися, оспорювати, бути проти тієї чи іншої думки, доказувати своє. Спір — словесне змагання при обговоренні будь-чого, в якому кожна сторона відстоює свою думку, свою правду [11, 229].

Досить неоднозначна ситуація стосовно наявності спору складається у справах про усиновлення. У справах про усиновлення суд за участю заявника, інших осіб, що беруть участь у справі, розглядає справу, встановлюючи за допомогою доказів обставини, що мають значення для правильного вирішення справи, ґрунтуючись на нормах матеріального та процесуального права. Такі обставини у справах усиновлення — це умови усиновлення, що можна класифікувати на негативні та позитивні залежно від необхідності дотримання відповідних вимог законодавства чи від необхідності відсутності зазначених законом обставин для можливості здійснення усиновлення. Умови усиновлення — це юридичні факти, закріплені в законі, встановлення яких є завданням суду для встановлення усиновлення. Процес доказування супроводжується спором про наявність або відсутність тих чи інших юридичних фактів. Треба погодитися з думкою, що у справах окремого провадження наявна ситуація спору з «незацікавленою особою», як правило, з державним органом, який не визнає за особою відповідного юридичного факту (відсутність матеріальної змоги виховання дитини, відсутність побутових умов для виховання дитини, відсутність згоди дитини на усиновлення тощо). Так, орган опіки та піклування може надати до суду матеріали про невідповідність усиновлення до інтересів усиновлюваного, служба у справах дітей може надати негативний висновок про доцільність усиновлення кандидату в усиновлювачі, з яким він все одно має

право звернутися до суду та вимагати усиновлення. У справі № 20-56/2009 Луцького міськрайонного суду Волинської області до суду був наданий лист-відмова у наданні висновку про доцільність усиновлення та відповідність усиновлення до інтересів дитини службою у справах дітей Луцькою районною державною адміністрацією Волинської області від 24 січня 2009 року № 72/2.1 на підставі того, що різниця у віці між усиновлювачем та дитиною не може бути більшою ніж сорок п'ять років. Тобто у справах з усиновлення можливий спір про окремий факт, але це не означає, що за таких обставин суд повинен розглядати справу в порядку позовного провадження. Д. М. Чечот дотримується думки, що «факт, який встановлюється в порядку окремого провадження, не є наявним, оскільки при розгляді судом можуть бути встановлені протилежні докази, протилежні судження відносно існування факту. В усіх випадках суд повинен переконатися в існуванні або у відсутності фактів, перевіряючи докази, виявляючи суперечності в судженнях заінтересованих осіб, тобто фактично знищити «спірність» фактів та обставин» [5, 19].

Тобто в справах про усиновлення заінтересовані особи можуть заперечувати проти встановлення факту та оспорювати його достовірність, що не тільки не припиняє провадження у справі, а навпаки зобов'язує суд ретельніше дослідити та оцінити подані докази з метою встановлення об'єктивної істини та правильного вирішення справи по суті [9, 224].

Можна дійти висновків, що правова природа справ про усиновлення зумовлена процесуальною специфікою справ окремого провадження, що проявляється в таких ознаках, як:

1) судова діяльність у справах про усиновлення направлена на підтвердження наявності або відсутності усиновлення шляхом встановлення наявності усіх позитивних та відсутності усіх негативних умов усиновлення;

2) справи окремого провадження характеризуються тим, що метою судової діяльності по більшості із них є охорона інтересів фізичних та юридичних осіб. Охоронюваний законом інтерес у справах про усиновлення це — передбачена нормами об'єктивного права (ст. 207 СК) можливість особи звернутися до суду за створенням умов задля реалізації юридичного інтересу усиновити дитину (повнолітню особу);

3) справи про усиновлення, як справи окремого провадження, є безспірними. Але у справах про усиновлення можливе виникнення спору про окремий факт з незацікавленою особою, у більшості випадків з державним органом (невідповідність особи усиновлювача вимогам закону, відсутність згоди дитини тощо), що не є тотожним із спором про право, тому не може призводити до залишення заяви без розгляду на підставі ч. 6 ст. 236 ЦПК.

Література

1. Про внесення змін та доповнень до Кодексу про шлюб та сім'ю : Закон України від 30 січ. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 7. — Ст. 26.
2. Васьковскій Е. В. Учебник гражданского процесса / Е. В. Васьковскій ; под ред. В. А. Томсинова. — М. : Зерцало, 2003. — 410 с.

3. Поволоцкий Л. И. Дела особого производства / Л. И. Поволоцкий, Б. А. Лисковец, А. С. Со-минский; под ред. И. Т. Голякова. — М.: Юрид. изд-во М-ва юстиции СССР, 1948. — 67 с.
4. Мельников А. А. Особое производство в советском гражданском процессе / А. А. Мельников. — М.: Наука, 1964. — 112 с.
5. Чечот Д. М. Неисковые производства / Д. М. Чечот. — М.: Юрид. лит., 1973. — С. 4–5.
6. Усталова А. В. Виды гражданского судопроизводства: соотношение общих и специальных правил // Вопросы развития теории гражданского процессуального права: сб. науч. ст. / под ред. С. И. Ивановой и М. К. Треушниковой. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1981. — С. 142.
7. Цивільний процесуальний кодекс: Закон України від 18 берез. 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 40–42. — Ст. 492.
8. Гражданский процесс Украины: учеб. пособие / отв. ред. Ю. С. Червоний. — Х.: Одиссей, 2003. — С. 198.
9. Фурса С. Я. Окреме провадження у цивільному процесі України: навч. посіб. / С. Я. Фурса. — К., 1999. — С. 23.
10. Чечот Д. М. Субъективное право и формы его защиты / Д. М. Чечот. — Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. — С. 33, 36–37.
11. Словарь русского языка / под ред. А. П. Евгеньевой. — 2-е изд. — М.: Рус. яз., 1984. — С. 229.

Анотація

Стоянова Т. А. Процесуально-правова природа справ про усиновлення. — Стаття.

Дослідження процесуально-правової природи справ про усиновлення крізь призму особливостей окремого провадження є досить актуальним. Правова природа справ про усиновлення, з позиції віднесення розгляду таких справ до справ окремого провадження, практично не досліджувалася вченими-процесуалістами, як і сама природа справ окремого провадження. Тому уявляється доцільним розглянути процесуально-правову природу справ про усиновлення у взаємозв'язку із правовою природою справ окремого провадження. Метою даної статті є встановлення основних характеристик справ про усиновлення у взаємозв'язку із природою справ окремого провадження.

Ключові слова: усиновлення, умови усиновлення, вид цивільного провадження, окреме провадження, охоронюваний інтерес, суб'єктивне право.

Аннотация

Стоянова Т. А. Процессуально-правовая природа дел об усыновлении. — Статья.

Исследование процессуально-правовой природы дел об усыновлении сквозь призму особенностей особого производства является достаточно актуальным. Правовая природа дел об усыновлении, с позиции отнесения рассмотрения таких дел к делам особого производства, практически не исследовалась учеными-процесуалистами, как и сама природа дел особого производства. Поэтому представляется целесообразным рассмотреть процессуально-правовую природу дел особого производства во взаимосвязи с правовой природой дел особого производства. Цель данной статьи — установление основных характеристик дел об усыновлении во взаимосвязи с природой дел особого производства.

Ключевые слова: усыновление, условия усыновления, вид гражданского производства, особое производство, охраняемый интерес, субъективное право.

Summary

Stoyanova T. A. Remedially-Legal Nature of Affairs about Adoption. — Article.

Procedural nature investigation of the legal cases of adoption through the prism of the special proceeding peculiarities is quite an issue. The legal nature of the cases of adoption due to their classification as a part of special proceeding, almost have not been investigated by the scientists, as well as the nature of the cases of special proceeding itself. That is why it is appropriate to consider procedural and legal nature of the special proceeding in a relation with each other. The main aim of this article is to find out the basic characteristics of the cases of adoption due to their connection with the nature of special proceeding cases.

Keywords: adoption, adoption conditions, type of civil proceedings, special proceeding, the protected interest, the subjective right.